

УДК 792.077(477) : [17.021.2 : 17.022.1]

Соболевська Світлана Олександрівна,
аспірантка Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
ORCID ID 0000-0002-5361-7085
lana2930@bigmir.net

УКРАЇНСЬКИЙ АМАТОРСЬКИЙ ТЕАТР У КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСАХ XX – XXI СТОЛІТТЯ

Мета роботи полягає в розгляді феномену аматорського театрального мистецтва та його впливу на духовне життя суспільства й світогляд людей не тільки у нинішньому культурному просторі, а й у культуротворчих та суспільних процесах XX століття, які стали підґрунтям для розвитку й становлення сучасного українського аматорського театру. **Методологія дослідження** включає в себе історичний метод для систематизації матеріалу, метод аналізу, що використовується для порівняння стану українських аматорських театрів у періоди складних суспільних перетворень і їхнього впливу на культурні процеси протягом XX та початку XXI століть, та метод синтезу для узагальнення й підбиття підсумків дослідження. **Наукова новизна** полягає в тому, що дослідження українського аматорського театру і його вплив на духовне життя та світогляд людей в контексті культуротворчого процесу в часових рамках кінця XX – початку XXI століття проводиться з урахуванням попереднього історичного досвіду й культурних традицій театрального мистецтва України. **Висновки.** Аматорський театр створює умови для єднання й зближення людей, його дослідження необхідно проводити, осягнувши історичні процеси та соціокультурне середовище, де формувалося культурне життя українців, адже театральне мистецтво України базується на багатому історичному досвіді та національних культурних традиціях. Аматорський театр має необмежені можливості всебічного розвитку творчих здібностей людини й потужну силу творення культури завдяки формуванню світогляду та вихованню людей, здатних розуміти складні суспільні процеси.

Ключові слова: аматорський театр, культурний простір, культуротворчість, соціокультурне середовище, світогляд

Соболевская Светлана Александровна, аспирантка Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Украинский аматорский театр в культурных процессах XX – XXI столетия

Цель работы заключается в рассмотрении феномена аматорского театрального искусства и его влияния на духовную жизнь общества и мировоззрение людей не только в нынешнем культурном пространстве, но и в культурных и общественных процессах XX века, которые стали основой для развития и становления современного украинского аматорского театра. **Методология исследования** включает в себя исторический метод для систематизации материала, метод анализа, используемый для сравнения состояния украинских аматорских театров в периоды сложных общественных преобразований и их влияния на культурные процессы в течение XX и в начале XXI веков, и метод синтеза для обобщения и подведения итогов исследования. **Научная новизна** заключается в том, что исследование украинского аматорского театра и его влияния на духовную жизнь и мировоззрение людей в контексте культуротворческого процесса во временных рамках конца XX – начала XXI века проводится с учетом предыдущего исторического опыта и культурных традиций театрального искусства Украины. **Выводы.** Аматорский театр создает условия для единения и сближения людей, его исследование необходимо проводить с учетом исторических процессов и соціокультурной среды, где формировалась культурная жизнь украинцев, ведь театральное искусство Украины базируется на богатом историческом опыте и национальных культурных традициях. Аматорский театр имеет неограниченные возможности всестороннего развития творческих способностей человека и мощную силу созидания культуры, благодаря формированию мировоззрения и воспитанию людей, способных понимать сложные общественные процессы.

Ключевые слова: любительский театр, культурное пространство, культуротворчество, соціокультурная среда, мировоззрение

Sobolevska Svitlana, postgraduate of the National Academy of Culture and Arts Management
Ukrainian amateur theater In the cultural processes of the XX - XXI century

The purpose of the article is to consider the phenomenon of amateur theatrical art and its influence on the spiritual life of society and the worldview of people not only in the present cultural environment, but also in the cultural and social processes of the 20th century, which became the basis for the development and formation of the modern Ukrainian amateur theater. **The methodology** of the research includes a historical method for systematizing the material, a method of analysis used to compare the state of Ukrainian amateur theaters during the periods of complex social transformations and their impact on cultural processes during the XX and the beginning of the XXI century, and

the method of synthesis for the synthesis and summing up of the research. **Scientific novelty** is that the research of the Ukrainian amateur theater and its influence on the spiritual life and the worldview of people in the context of the cultural development process in the time frame of the end of the XX - the beginning of the XXI century are based on the historical experience and cultural traditions of Ukrainian theatrical art. **Conclusions.** The amateur theater creates conditions for unity and rapprochement of people; its research must be carried out after having grasped the historical processes and the socio-cultural environment in which the cultural life of Ukrainians was formed because the theatrical art of Ukraine is based on rich historical experience and national cultural traditions. The amateur theater has unlimited possibilities for the full development of the creative abilities of a person and the powerful force of creation of culture due to the formation of world outlook and education of people who can understand complex social processes.

Key words: amateur theater, cultural space, cultural creation, socio-cultural environment, worldview

Актуальність теми дослідження. Сила впливу театру на формування культури та механізм його особливої дії на людей завжди перебували в полі уваги науковців. За словами видатного театрального діяча, режисера й драматурга В. Немировича-Данченка, можна звести прекрасну будівлю, яскраво її освітити, зібрати оркестр, художників, призначити чудового адміністратора, директора, – і все ж таки театру не буде. Можливе й таке: на площу прийдуть три актора, покладуть на землю килимок та почнуть грати – і театр вже є [11, с. 49-50]. Новації у театрі – в методах режисури, композиційній побудові вистави, акторській грі – так чи інакше підказуються новим у житті. Як стверджував відомий український режисер масових видовищ М. Терещенко, елементи нового в сценічному мистецтві непомітно накопичуються життям, і, зрештою, висувають перед митцем вимогу нових творчих вирішень [9, с. 7-17]. На відміну від кіно, де акторське виконання фіксується й залишається однаковим під час кожного перегляду фільму, в театрі (як у професійному, так і в аматорському) актор має змогу постійно працювати над роллю й удосконалювати свій образ. Отже вистава, яку побачать глядачі, завжди буде представлена по-різному. Та й українські, й зарубіжні науковці, що вивчають феномен театру, одностайно стверджують, що зв'язок між життям і театром дуже тісний, тож сценічний матеріал береться безпосередньо з життя, і без цього зв'язку немає справжнього театру [2; 10]. Через багату систему образів театральне мистецтво здатне здійснити свою культуротворчу функцію, зокрема, відтворити гуманістичні цінності, активізувати їх як для виконавців ролей, так і для глядачів у залі на глибокій емоційній основі, що спонукає особистість до самовдосконалення й самотворення, створити умови для єднання та зближення людей, розвиваючи такі якості людини, як доброта, толерантність, тактовність, справедливість, відповідальність, милосердя та інші.

Аналіз досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що дослідження українського аматорського театру, його вплив на становлення особистості митця в контексті культуротворчого процесу у часових рамках кінця XX – початку XXI століття не можливе без осмислення минулого, в якому формувалося соціокультурне життя українців, зароджувався театр із його особливим впливом на людину, адже театральне мистецтво України базується на багатому історичному досвіді та культурних традиціях. Науковці аналізували історичне підґрунтя зародження українського театру (І. Франко) [10], його форми та особливості функціонування у різні періоди (І. Галась, О. Кабула, В. Калашніков, О. Кисіль) [1; 3; 5; 6], а також становлення українського самодіяльного мистецтва (О. Казимиров, Г. Мартюшева) [4; 7]. Культуротворча ж функція сучасного українського аматорського театру досліджується вперше.

Мета дослідження полягає в розгляді феномену українського аматорського театру та його впливу на духовне життя суспільства й світогляд людей не тільки у нинішньому культурному просторі, а й у взаємозв'язку культуротворчих та суспільних процесів XX століття, які стали підґрунтям для розвитку й становлення сучасного українського аматорського театру.

Виклад основного матеріалу. Початок XX століття був складним для розвитку українського театру, адже офіційний царський уряд проводив активну політику впровадження російської мови на українській території, обмежуючи діяльність театру й піддаючи його діяльність жорсткій цензурі. На меті офіційної влади було через пригнічення художнього розвитку, велику кількість труп і проблеми із приміщеннями створити враження, що український театр подібний до ярмаркового балагану. Та й за таких несприятливих умов майстерність українських театральних колективів була на належному рівні, й, можливо, навіть вищою, ніж у російського провінційного театру [6, с. 107].

Аматори тієї доби гостро потребували оновлення репертуару. Вони самі створювали п'єси, здійснювали переклади з російської та інших мов, оскільки не завжди вдавалося знайти надрукований драматичний твір. Це дає змогу стверджувати, що як наприкінці XIX – початку XX століття (напередодні революційних подій в Україні), так і наприкінці XX – початку XXI століття драматургія українських аматорських театрів містила значну частину авторських або компільованих творів, що відображали бурхливі суспільні процеси у вищезазначені історичні періоди. Вагому роль у діяльності аматорських театрів початку XX століття виконували «Просвіти». Також у цей час аматорські театри формувалися в

робітничому, сільському, студентському середовищі та серед прогресивної інтелігенції. У Харкові, наприклад, були популярними Український робітничий театр, яким до 1906 року керував Г. Хоткевич та Російський аматорський театр, який очолював Г. Алексєєв, рідний брат К. Станіславського, котрий часто приїжджав до Харкова на прем'єри українських аматорів. Успіх мав і театр аматорів, який організувала М. Заньковецька в Ніжині, де вона поставила «Наймичку» та «Суєту» за творами І. Карпенка-Карого, а пізніше – «Лісову пісню» Лесі Українки. Створення в Україні театрів, як професійних, так і аматорських, сприяло виникненню нової української драматургії – у цей час п'єси для театру створювали І. Франко, Леся Українка, В. Винниченко, О. Олесь [3, с. 257-258].

Після революційних подій у 20 – 30-х роках ХХ століття в культурному та духовному житті українців відбувалися складні й дуже суперечливі процеси, адже у 20-ті роки культурне будівництво здійснювалося з великим розмахом під знаком відродження національної самобутності, а у 30-х роках культурні надбання українського народу почали безжально винищуватись тоталітарним режимом. Та й у таких складних умовах українська культура не завмирала, збагачуючи культурне життя світу високохудожніми творами літератури й мистецтва. Змістовні мистецькі наслідки принесли 20-ті роки ХХ століття, коли характерною рисою роботи акторів були бурхливі студійні експерименти [6; 9]. На зламі 20 – 30-х років ХХ століття велика увага приділялась не лише розвитку академічних театрів, а й аматорських колективів, заохочувалось залучення робітничої та селянської молоді до драматичних гуртків з метою її культурного розвитку. Зокрема, проводилась робота щодо створення робітничо-селянських театрів, які мали виконувати не тільки культурну, а й політичну роботу. Робота сільських театрів планувалась відповідно до проведення певних сільськогосподарських робіт – посівної кампанії, збирання врожаю тощо. Тож навіть у ті часи, коли велась активна атеїстична пропаганда, аматорський театр певним чином нагадував людям про обрядові дійства. Незважаючи на те, що період 20-х – 30-х років ХХ століття був часом обмежень творчих задумів митців з боку ідеології, аматорський театр бурхливо розвивався [1].

Однією із малих форм аматорського театру цього періоду була діяльність агітаційних бригад. Агітбригади виникли наприкінці 1917 року для роботи у військових частинах у період громадянської війни. Найбільш поширеною формою їхньої діяльності були «Усні газети», з яких на початку 20-х років ХХ століття сформувалися «Живі газети». Така форма роботи раніше існувала в європейському театрі та в перші роки радянської влади була запозичена звідти. В Україні перші театралізовані живі газети відомі з 1919 року. Сценічна інтерпретація творів В. Маяковського, Д. Бедного, О. Безименського, П. Тичини, В. Еллана-Блакитного, В. Сосюри та інших відомих авторів, а також власні твори на місцеву тематику стають основою нового репертуару «Живих газет». У 30-х роках підвищення вимог до професійного та самодіяльного мистецтва зумовило їх реорганізацію в драматичні гуртки [4].

Після війни, починаючи з 1947 року, при клубних закладах профспілок та Комітеті у справах культурно-освітніх закладів вже працювало 3228 агіткультбригад, через 10 років їх кількість сягала 7000. На початку 60-х років ХХ століття в Україні почала вироблятися певна організаційна система заходів щодо розвитку агітаційно-художніх бригад, яка об'єднувала всесоюзні, республіканські, обласні, міські, районні фестивалі та огляди, теле- й радіоконкурси, обласні декади, марші-паради, гастролі та виїзди агітпоїздів і автоклубів на місця тощо. За статистикою на 1 січня 1988 року в Україні функціонувало 19 107 агітбригад (зокрема, 202 народні й 4 дитячі зразкові), у яких брало участь 218 136 осіб. В основі репертуару художніх агітбригад та агіттеатрів лежить специфічна драматургія – драматургія місцевого факту, місцевої події. На думку дослідників, драматургія народного агіттеатру досліджуваного періоду являла собою самостійне унікальне явище аматорського руху. Вона продукувала різноманітні стилі, види, форми, жанри програм, сценаріїв, п'єс, композицій, монтажів переважно на місцевому матеріалі. В них висвітлювались актуальні для того часу позитивні та негативні теми суспільного життя. Аматорські театральні трупи орієнтувалися на художньо-естетичні потреби певних суспільних верств, чим пояснюється переважання в репертуарі актуальних, соціально-гострих творів місцевої проблематики [5, с. 12-16].

На межі 80 – 90-х років ХХ століття нові тенденції, що формувалися в українському театрі, віддзеркалили орієнтацію на оновлення духовної культури українців. Перед театральним мистецтвом, як професійним, так і аматорським, постали проблеми творчої мобільності, швидкого оновлення репертуару, насичення його творами вітчизняної й світової класики, сучасною драматургією, подолання економічних труднощів тощо. Український театр на початку 1990-х років орієнтується на глядача, художні потреби якого необхідно було задовольняти новими творами, глядача, який прагне повернення до одвічних духовних цінностей і небайдужий до новацій та загального духу оновлення культури. Так, як і перетин 20 – 30-х років, межа 80 – 90-х років ХХ століття позначилася в історії театру надактивним студійним рухом, появою експериментальних і камерних театрів, що послужило основою для мобільності театального

мистецтва. Професійні театральні колективи прагнули віднайти «свого» глядача, зорієнтованістю на «власну» аудиторію була відзначена велика кількість нових колективів, заснованих наприкінці 80-х – початку 90-х років: театр «Колесо» (1988 р., м. Київ, художній керівник І. Кліщевська), театр-салон «Сузір'я» (1988 р., м. Київ, художній керівник О. Кужельний), Київський драматичний театр «Браво» (1991 р., м. Київ, художній керівник Л. Титаренко) тощо. Тоді ж виникає й Центр сучасного мистецтва, малий експериментальний театр «Дах», який за задумом його фундатора, режисера В. Троїцького, було створено як «готель мистецтв», вільний від кон'юнктури. Бурхливе життя 90-х років, намагання переосмислити настанови буття знайшло вияв у формуванні нової площини театрального мистецтва – неформальної, неофіційної, карнавально-сміхової. Це зафіксував перший молодіжний фестиваль «Вивих-90» (режисер С. Проскурня), який відбувся 24 – 27 травня 1990 року у Львові. Його ґрунтом стали анекдоти, пародії, тобто те, що раніше не відтворювалося на професійній сцені й було специфічним «побутовим» шаром мистецтва, андеграундом культури. Тяжіння до синтетизму різних видів мистецтв наприкінці ХХ – початку ХХІ століття відображає діяльність Центру сучасного мистецтва В. Троїцького, спрямована на єднання мистецтв і створення нової художньої цілісності на основі фольклору. Наприклад, у 2002 році ним разом із фольклорною групою «Древо» здійснено постановку фольклорної, фантазмагоричної, феєричної опери «Кам'яне коло» й виставу «В пошуках втраченого часу» разом з ансамблем автентичної української пісні «Божичі». Тенденції пошуку нової театральної мови, нових репертуарних орієнтирів і водночас спирання на вітчизняне класичне надбання характеризують стан українського театру, як аматорського, так і професійного, в кінці ХХ – на початку ХХІ століття [8].

Аматорське мистецтво залишається соціальним і культурним корелятом мистецтва професійного. Навіть за відсутності відточеної техніки професійних акторів любов до гри є особливістю аматорів, адже їхнє захоплення передається глядачеві. Відмінності та спільні риси професійного й аматорського театру наприкінці 2000-х років відзначають сучасні режисери та актори. Наприклад, на думку А. Приходька, який має режисерський досвід роботи як з аматорами Театрального центру НаУКМА, так і з професіоналами Театру імені Івана Франка, окрім технічної недосконалості, митцям властиво переважувати глядача особистими проблемами, адже з одного боку, аматорство грішить необов'язковістю й часто стає нішею для людей, які наповнюють гру безліччю власних комплексів, однак з іншого – воно може спонукати аматорів до пошуків життєвої правди. За словами актриси театру студії імпровізації «Чорний квадрат» А. Туник, яка має й досвід роботи в державному театрі, якщо аматори мають можливість програти на сцені свої проблеми й перейти до творчості, то в професійному театрі актори несуть цей тягар із собою у постійному стресі набуваючи шкідливих для здоров'я звичок, до того ж у професійному театрі, як правило, є кістяк з 10-ти людей, які регулярно виходять на сцену, інші ж актори страждають, чекаючи свого зоряного часу уймасовках. Тож нерідко любительські майданчики стають притулком лікувального театру психодрами. Аматори не бувають байдужими до театру, адже за свою гру грошей вони не отримують, держава їх не фінансує, і єдиним стимулом для них є задоволення. З часом у аматорському театрі лишаються тільки ті, для кого цінною є саме творчість.

Директор театру-студії імпровізації «Чорний квадрат» О. Єрмалаєва зазначає, що наприкінці 2000-х років в колективі намічається тенденція ставити позитивні спектаклі, адже люди вже втомилися від жорстокості життя, такими можна вважати «Їжачки в її очах» і «Запрошення на світанок». Станом на 2011 рік знаним у творчих колах став театр-студія «З того світу» (м. Київ), який показує вистави в залі психіатричної лікарні імені Павлова. У ньому грає здорова молодь, але водночас професійний режисер С. Ененберг керує й колективом під назвою «Будьмо!», у складі якого є пацієнти лікарні. Психологічний театр створюється мовою міфології миттєвості. У Києві є ще один творчий майданчик, де використовують лікувальний вплив творчості: В. Любота керує театром-студією «Паростки», де займаються діти і підлітки, хворі на церебральний параліч, аутизм, синдром Дауна та з іншими складними патологіями, визначаючи його як театр можливостей для особливих людей. У них в репертуарі є зворушливі речі, однак, як і актори театру «Будьмо!», вони вразливі перед примхливістю аудиторії. Приділено увагу й дітям з обмеженими можливостями у Житомирі: в Житомирській загальноосвітній школі-інтернаті №1 для дітей з вадами зору діє театр-студія «Казкарик», що допомагає обдарованим дітям з обмеженими можливостями адаптуватись до навколишнього світу та розкрити їхній творчий потенціал. Аматорських колективів значно більше, ніж можна уявити, у багатьох містах та містечках України вони доповнюють, або замінюють собою державні театри там, де їх немає [7].

Наукова новизна полягає в тому, що дослідження українського аматорського театру та його вплив на духовне життя й світогляд людей в контексті культуротворчого процесу у часових рамках кінця ХХ – початку ХХІ століття проводиться з урахуванням попереднього історичного досвіду та культурних традицій театрального мистецтва України.

Висновки. Аматорський театр створює умови для єднання та зближення людей, його дослідження необхідно проводити, осягнувши історичні процеси й соціокультурне середовище, де формувалося культурне життя українців, адже театральне мистецтво України базується на багатому історичному досвіді та національних культурних традиціях. Аматорський театр має необмежені можливості всебічного розвитку творчих здібностей людини та потужну силу творення культури, завдяки формуванню світогляду та вихованню людей, здатних розуміти складні суспільні процеси.

Література

1. Галась І. Діяльність театральних колективів в Україні на зламі 20 – 30-х років минулого століття: за матеріалами Державного архіву друку. *Вісник Книжкової палати*. 2010. №11. С. 35-38.
2. Дейч А. Й. На заре туманной юности. Сост. Е. К. Малкина-Дейч. *По ступеням времени: Воспоминания и статьи*. Киев: Мистецтво, 1988. С. 8-77.
3. Кабула О. В. Становлення та розвиток українського театру: історико-педагогічний аспект. *Культура України: зб. наук. пр. М-во культури України, Харк. держ. акад. культури*; за заг. ред. В. М. Шейка. Харків: ХДАК, 2013. Вип. 44. С. 251-259.
4. Казимиров О. А. Український аматорський театр. Київ: Мистецтво, 1965. 133 с.
5. Калашніков В. Ф. Народний агітаційний театр у Україні 70-80-х років ХХ століття : автореф. дис. канд. мистецтвознавства: 17.00.01. Київський державний ун-т культури і мистецтв. Київ, 1998. 26 л.
6. Кисіль О. Г. Український театр: популярний нарис історії українського театру. Новий український театр. *Український театр: дослідження*. Київ: Мистецтво, 1968. С. 95-139.
7. Мартюшева Г. Ті, хто любить. *Український тиждень*. 2011. №35 (200).
8. Мистецтво незалежної України: Навч. посіб. За ред. Л. В. Анучина. Харків: СПДФО Ізрайлев С. М., 2007. 84 с.
9. Терещенко М. С. Режисер і театр. Київ: Мистецтво, 1971. 158 с.
10. Франко І. Я. Про театр і драматургію. Під ред. М. Ф. Нечиталюка. Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1957. 240 с.
11. Хайченко Г. А. Великий волшебник театр. Москва: Изд-во «Знание», 1964. 78 с.

References

1. Halas' I. (2010). The activities of theater groups in Ukraine at the turn of the 20th and 30th years of the last century: on the materials of the State Archive of the press. *Visnyk Knyzhkovoyi palaty*, 11, 35-38 [In Ukrainian].
2. Deych A. Y. (1988). At the dawn of a foggy youth. E. K. Malkyna-Deych (Ed.). *Po stupenyam vremeny: Vospomynaniya i stat'y*, 8-77 [in Russian].
3. Kabula O. V. (2013). Formation and development of the Ukrainian theater: historical and pedagogical aspect. V. M. Sheyko (Ed.). *Kul'tura Ukrayiny: zbirnyk naukovykh prats'*, 44, 251-259 [In Ukrainian].
4. Kazymyrov O. A. (1965). Ukrainian amateur theater. *Kyyiv: Mystetstvo* [In Ukrainian].
5. Kalashnikov V. F. (1998). People's campaigning theater in Ukraine 70-80s of the twentieth century. Extended abstract of candidate's thesis. *Kyiv: Kyiv's'kyu derzhavnyy un-t kul'tury i mystetstv* [In Ukrainian].
6. Kysil' O. H. (1968). Ukrainian Theater: a popular essay on the history of Ukrainian theater. *New Ukrainian Theater. Ukrayins'kyu teatr: doslidzhennya*, 95-139. *Kyyiv: Mystetstvo* [In Ukrainian].
7. Martyusheva H. (2011). Those who love. *Ukrayins'kyu tyzhden'*, 35 (200). Retrieved from: <http://tyzhden.ua/Culture/29363> [In Ukrainian].
8. Anuchina L. V., Burluka O. V., Nemtsova V. S., Pivovarov V. M., Savchenko G. S., Umanets' O. V. (2007). *Art of Independent Ukraine: Textbook*. Kharkiv: SPDFO Izraylev Ye. M. [In Ukrainian].
9. Tereshchenko M. S. (1971). *Producer and theater*. *Kyiv: Mystetstvo* [In Ukrainian].
10. Franko, I. Ya. (1957). About theatre and drama. M. F. Nechitalyuk (Ed.). *Kyiv: Vid-vo Academy of Sciences of the Ukrainian SSR* [In Ukrainian].
11. Khaychenko G. A. (1964). *Great magician is a theater*. Moscow: *Znanie* [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 21.10.2019 р.